

Τοῖς ἐντευξομένοις

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΘΗΚΑΝ σε τούτη την έκδοση διατρέχουν μία εικοσαετία. Το πέρασμα του χρόνου έχει αναπόφευκτα αποτυπωθεί στη μορφή τους. Μολονότι η εστίαση παραμένει αμετακίνητα προσηλωμένη στο έργο του Εμμανουήλ Ροΐδη, η ερμηνευτική προοπτική μετατοπίζεται ή τροποποιείται ανάλογα με την τύχη που φέρνουν οι περιστάσεις και η πορεία της ανάγνωσης. Το ενδιαφέρον μου για τον Ροΐδη είναι όμως παλαιότερο. Πάει πίσω τουλάχιστον μία δεκαετία ακόμη. Από τα φοιτητικά χρόνια είχα ήδη ανοίξει σοβαρούς λογαριασμούς μαζί του, που έγιναν λίγο αργότερα ανοιχτοί λογαριασμοί όταν ανέλαβα να τον καταστήσω «αντικείμενο» διδακτορικής εργασίας υπό την εποπτεία του Άλκη Αγγέλου.

Προσπαθώ ακόμη και σήμερα να θυμηθώ τι ήταν εκείνο που με τράβηξε στον Ροΐδη από την πρώτη κιόλας στιγμή. Πιστεύω ότι, παρά τη χρονική απόσταση, κρατώ ακόμη μέσα μου ζωντανή τη μνήμη της έκπληξης και του ενθουσιασμού, το κλίμα της γοητείας, τη χαρά της ανακάλυψης, το αίσθημα της ταύτισης. Με τα χρόνια, όπως όλα τα πάθη, καταστάλαξαν κι αυτά, χωρίς να χαθούν. Υπάρχει ωστόσο κάτι που αντέχει σε

όλη την ιστορία και έχει κρίσιμη σημασία για τη σχέση μου με τον Ροΐδη: η διαπίστωση της *διαφοράς*. Η πραγματική *απόλαυση* στη λογοτεχνία, αυτή που σε *αναστατώνει* και σε *αλλάζει* την ίδια στιγμή, πηγάζει από το *διαφορετικό*, από εκείνο που σε *αιφνιδιάζει* και σε *προκαλεί*, που έρχεται απρόσμενα να ανταποκριθεί σε ισχυρές ανάγκες και βαθιές επιθυμίες.

Έτσι έδρασε επάνω μου η γραφή του Ροΐδη. Ένωσα αμέσως ότι δρῆκα κάτι που μου έλειπε πολύ, κάτι που συμβάδιζε και με την ανατρεπτική διάθεση της νεότητας. Περισσότερο από όλα μου άρεσε ο λόγος του, η ικανότητά του να σε συνεπαίρνει με την υπεράσπιση αυτής της διαφοράς. Εξακολουθώ να συμφωνώ μαζί του. Η διαφορά ως στάση ζωής και ως τρόπος γραφής πρέπει να είναι το ζητούμενο, το «ιδανικό», κάθε συγγραφέα, η προσωπική του εισφορά στην τέχνη και στην κοινωνία. *Διαφέρω*, στην περίπτωση αυτή, σημαίνει παλεύω να βρω τον δρόμο μέσα μου και ανάμεσα στους άλλους. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι σε όλα τα κείμενα αυτού του τόμου δύο πράγματα μένουν σταθερά και αλληλένδετα, όπως άλλωστε δηλώνει και ο υπότιτλος: *η τέχνη του ύψους και η τέχνη της πολεμικής*.

Η διαφορά του Ροΐδη ήταν διπλή: διαρκής μέριμνα για το ύψος στο έργο του και ακατάβλητη μαχητικότητα στη δημόσια παρουσία του. Δεν με έπεισαν ποτέ οι προσεγγίσεις ορισμένων μελετητών (παλαιών και νέων) που αντιμετώπισαν τα ζητήματα αυτά με τρόπο διαδικαστικό ή επιφανειακό. Το ύψος δεν είναι εξωτερικό γνώρισμα ούτε ρητορική ταχυδακτυλουργία. Η συνακόλουθη στάση στον κοινωνικό χώρο δεν ταυτίζεται με τις πολιτικές συμπάθειες ή τις συγκυριακές αντιπαλότητες. Παρόμοιες θεωρήσεις καταντούν τον Ροΐδη

επίπεδο και γραφικό. Τονίζουν την υπερβολή και επιδεικνύουν τα στολίδια. Ακόμη λιγότερο με πείθει η νοσταλγική αναστήλωση της εικόνας του Ροΐδη από ματαιωμένους φιλόλογους ως μορφής των γραμμάτων ή η αποκατάσταση της ενότητάς του ως συγγραφικού υποκειμένου (λες και κινδύνεψε ποτέ από διάσπαση).

Εξαρχής, λοιπόν, αντιλήφθηκα ότι αυτά ήταν δύο κρίσιμα ζητήματα για την κατανόηση του Ροΐδη. Το ύψος σχετίζεται με τη γενικότερη ρητορική του ροΐδειου λόγου. Δεν είναι μόνο υπόθεση της μορφής ή στοιχείο της αισθητικής αλλά περιπλοκο φαινόμενο του πλέγματος το οποίο καταχρηστικά ονομάζουμε *γραφή*. Παρομοίως, η δημόσια παρουσία δεν περιορίζεται στην πολιτική δράση και στην ιδεολογική συμπεριφορά, αλλά συνδέεται με το ύψος της ετερότητας και αυτό, με τη σειρά του, *ανακαλεί* την προσωπική αντίληψη για τον ρόλο του διανοούμενου στο κοινωνικό σώμα.

Με άλλα λόγια, το *ύψος* είναι ο κύριος μοχλός της δημόσιας στάσης (στην κυριολεξία συγκροτεί τη μορφή της ετερότητας), ενώ η *δημόσια στάση* παρακινεί την ανάπτυξη του ύψους. Πιο απλά: *το ύψος είναι η πολιτική του Ροΐδη*.

Η *πολεμική* μπορεί ως εκ τούτου να νοηθεί ταυτόχρονα ως υφολογικός σχεδιασμός και ως πολιτική θέση: όχι ως ψυχική εκτόνωση και ιδιότροπη εμπάθεια. Πρόκειται (τότε και τώρα) για ουσιαστική αντίρρηση στην πολιτική των δημόσιων σχέσεων και στην ιδεολογία του κατευνασμού, στην επιδίωξη δηλαδή μιας παραπλανητικής εθνικής συναίνεσης στις «τέχνες και στα γράμματα». Ο Ροΐδης, τώρα πια το ξέρω, μου ταίριαξε γιατί απαντούσε, καλύτερα από κάθε άλλον εκείνη την εποχή, σε δικές μου αγωνίες, ενώ, παράλληλα, έδινε το παράδειγμα.

Αυτές είναι οι κύριες συνισταμένες στην ανάγνωση του Ροΐδη, όπως επιχειρείται να ξεδιπλωθεί στο ανά χείρας βιβλίο. Αν το παράδειγμα λειτούργησε σωστά, ίσως κάποια ευεργετήματα να επηρέασαν και τη δική μου γραφή. Η ευθύνη με βαρύνει αποκλειστικά, όπως λένε. Τα κείμενα έμειναν ίδια με την πρώτη δημοσίευση. Έδραλα, όμως, «γερό χέρι» στη γλώσσα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, στο ύφος. Οι καιροί αλλάζουν και κάποια πράγματα δεν ικανοποιούν. Το εγχείρημα αφιερώνεται στον Άλκη Αγγέλου, στον άνθρωπο που υπήρξε ο απαιτητικότερος συνομιλητής στην αναζήτηση του Εμμανουήλ Ροΐδη.

1

Η τέχνη της πολεμικής

Ροϊδισμός και αντιροϊδισμός

ΓΥΡΩ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ο όρος *ροϊδισμός*¹ συνόψιζε υποδειγματικά στη συνείδηση πολλών λογίων και λογοτεχνών το αρνητικό περιεχόμενο της σκέψης του Ροΐδη. Στις πιο ακραίες χρήσεις του μάλιστα έφτασε να σημαίνει ένα είδος φιλολογικής νόσου από την οποία κινδύνευαν τόσο οι πνευματικοί άνθρωποι όσο και το αναγνωστικό κοινό. Την ίδια περίπου εποχή έχουμε και τον όρο *αντιροϊδισμός*² που δείχνει εναργέστερα τον απορριπτικό χαρα-

1. Ο όρος από τον Σ. Α. Κουμανούδη με τη χρονική ένδειξη 1896 (βλ. *Συναγωγή Νέων Λέξεων*, Αθήνα: Ερμής, 1980). Σύμφωνα με τον Γ. Βαλέτα («Ροϊδισμός», εφ. *Πρωΐα*, 3 Απριλίου 1943), η πολυσημία του όρου έκανε το νόημά του εξαιρετικά ελαστικό. Έτσι, για τον Παπαδιαμάντη σήμαινε θετικισμό, αθεΐα, υλισμό, ιδέες του παρελθόντος, για τον Μητσάκη έλλειψη εθνικής συνείδησης και ξενομανία, για τον Καμπύση επιτηδευμένο διανοουμενισμό, άκαμπτο ύφος, απουσία αυθορμητισμού, ψεύτικη και αντικαλλιτεχνική κριτική, για τον Μποέμ «ό,τι δεν συμβιβάζοταν με τις αισθητικές και γλωσσικές του αντιλήψεις».

2. Βλ. Π. Ταγκόπουλος, *Φιλολογικά Πορτραίτα, 1886-1922*, Αθήνα, 1922, σ. 71.